

УДК 351. 862.4

*С. В. Ларін,*аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції
та управління національної безпеки НАДУ,
м. Київ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ТА ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Розглянуто концептуальні підходи до дослідження формування та захисту національних цінностей у сфері національної безпеки України. Обґрунтовано, що національні цінності є важливою теоретико-методологічною проблемою державного управління. Доведено, що розвиток теорії та практики державного управління у сфері національної безпеки потребує поглиблених самостійних досліджень процесів, які відбуваються в Україні в контексті їх ціннісного змісту.

Ключові слова: цінності, національні цінності, національні інтереси, національна безпека, державне управління, національна ідентичність, український народ.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Актуальність теми полягає в необхідності дослідження питань національної безпеки, які стосуються системного уявлення про національні цінності, зокрема, визначення концептуальних підходів щодо дослідження формування та захисту національних цінностей у сфері національної безпеки України. Адже часто національні цінності намагаються вивести із аналізу основних положень Конституції України, програмних документів партій, які перебувають при владі, ототожнюють їх з національними інтересами, цілями та стратегічними пріоритетами державної політики. На нашу думку, в їх основі є нерозуміння принципової різниці між національними цінностями та соціальними нормами, національними цілями стратегічного розвитку на перспективу й поточними пріоритетами державної політики, національними цінностями та національними інтересами.

Накопичена суспільством система цінностей є фундаментальним фактором, який обумовлює відповідні засоби, способи, механізми тощо, які

держава використовує для забезпечення безпеки. Формування активної життєвої позиції особистості, спрямованої на захист і розвиток національних цінностей, які є основою для формування національних інтересів має бути стратегічним пріоритетом у діяльності органів державної влади. Виконаний нами аналіз дозволяє стверджувати, що органи державної влади України приділяють недостатньо уваги захисту національних цінностей. Внаслідок, замість ґрунтовного суспільного обговорення, наукового дослідження умов формування національних цінностей України та практичних аспектів їх подальшого розвитку і захисту довгий час науковці досить безрезультатно концентрували увагу на формуванні концепції національної ідеї, чомусь не беручи до уваги, що суттю вказаної ідеї є саме практичні аспекти розвитку та захисту національних цінностей.

Аналіз публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема формування національних цінностей майже не розглядається в контексті забезпечення національної безпеки. Здебільшого дослідники вивчали питання зовнішньополітичного стратегічного розвитку України, стратегію економічного і соціального розвитку, а стратегічні пріоритети щодо національних цінностей зводилися виключно до етнополітичних проблем, проблем формування громадянського суспільства або до “мовного” питання.

Тож теоретико-методологічні питання національної безпеки, присвячені проблемам визначення сутності, принципів, закономірностей формування національних цінностей, як головної передумови ефективного державного управління у сфері національної безпеки, забезпечення цілісності суспільства, його стабільного і прогресивного розвитку є малодослідженими. Серед них виокремимо дослідження аксіологічних засад державного управління у сфері національної безпеки, якими займаються В. Горбулін [4], А. Качинський [4-5], Г. Ситник [14-15], В. Ребкало [11], В. Козаков [12], С. Здіорук, О. Литвиненко, А. Качинський, А. Возженников [3], А. Малишев [10], Г. Новицький, Б. Парахонський, С. Пирожков, М. Ожеван, Ю. Опалько В. Ліпкан М. Розумний та ін.

Активно досліджували цінності співробітники Інституту філософії та соціології НАН України, зокрема, Л. Бевзенко, Е. Головаха, О. Злобіна, Н. Костенко, А. Колодний, М. Паращевін, А. Ручка, Л. Скокова, Н. Соболева, Л. Філіпович та ін.

Мета статті – дослідити умови формування та захисту національних цінностей, що сприятиме дослідженню теоретико-методологічних засад проблеми захисту національних цінностей як пріоритетного напрямку державного управління у сфері національної безпеки.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. Проблема формування та закріплення системи національних цінностей у сфері національної безпеки є надзвичайно важливою для українського суспільства. Сьогодні характерною є криза моральності та ідентичності, що виявляється у світоглядній невизначеності, розмитості суспільних цінностей, розпорошеності і значній диференціації українського суспільства, яку можна подолати шляхом переоцінки колишніх норм і побудові на цій основі нової системи національних цінностей. Тільки національні цінності можуть бути стійким фундаментом для гармонізації інтересів людини, сприяння стабільності суспільства та сталого розвитку держави [16]. Отже, на нашу думку, сучасні реалії вимагають від Української держави вирішення дуже важливої і актуальної проблеми – захисту національних цінностей у сфері національної безпеки як пріоритетного напрямку державного управління щодо забезпечення життєдіяльності суспільства.

Аналізуючи погляди представників різних наукових шкіл, які досліджували категорію “національні цінності”, зазначимо, що за їх визначенням це “предмети, явища та їх властивості, що задовольняють потреби особи, суспільства і держави в безпечному існуванні та прогресивному розвитку” [3, с. 18].

Так, Г. Ситник стверджує, що виходячи з аналізу поняття “національна безпека”, можна констатувати, що національні цінності – це цінності індивіду (особистості), цінності суспільства та цінності держави. Об’єктивне існування і вплив на безпеку особи, суспільства, держави та людської цивілізації

природних і суспільних явищ зумовлює можливість розподілу цінностей на природні й соціальні [15, с. 123]. При цьому, зазначає автор, слід розрізняти природні та соціальні цінності. Основоположними для людини є природні цінності, пов'язані з потребами у їжі, житлі, задоволенні інших біологічних потреб тощо. Для держави природною цінністю є цілком визначена географічно територія, належний захист якої забезпечує безпеку держави. Природні ресурси є також важливими природними цінностями як суспільства, так і держави. Вони формують потенціал, який може бути використаний державою для гарантування національної безпеки. Соціальні цінності характеризують людину як суспільну істоту. Будь-який об'єкт, який розглядається як життєво важлива умова існування даної спільноти, може бути соціальною цінністю. Соціальні цінності виступають критерієм оцінки вчинків соціальних груп і окремих індивідів щодо прийнятої ними системи цінностей [15, с. 124].

А. Возженников вважає, що національні цінності – це наявні та ідеальні соціальні, матеріальні та духовні блага, що задовольняють потреби та інтереси людей і сприяють прогресивному розвитку особи, суспільства і держави [3, с. 14].

Визначаючи дане поняття слід констатувати, що саме національні цінності є певними концептуальними, ідеологічними основами, консолідуючими чинниками, важливими життєвими орієнтирами на шляху ефективного суспільного розвитку. Так, А. Малишев зазначає: "...спільнотам характерні цінності як об'єктивні параметри внутрішнього середовища, чітке дотримання яких є домінантою їх успішного розвитку" [10, с. 17].

Досить ґрунтовно проблемою національних цінностей займалися В. Горбулін та А. Качинський. Вони структурували систему національних цінностей, поділяючи їх на цінності індивіда, цінності суспільства та цінності держави [4, с. 107]. На думку дослідників, подальше існування держави та нації має розглядатися крізь призму її ціннісного ядра, що консолідує суспільство, а саме: національна безпека, духовні надбання, добробут, система міжнародних зв'язків, патріотизм і соціальна справедливість.

На нашу думку, до вище визначеної системи національних цінностей варто додати такі індивідуальні цінності як: моральність; релігійність; взаємотерпимість; миролюбність; доброзичливість; працелюбство; сім'я (сімейні цінності) тощо, які завжди були притаманними українцям і відображають сутнісні засади українського національного характеру.

Відповідно до завдань дослідження, розглянемо окреслену проблему в базовому програмному документі виконавчої гілки влади, який визначає методологічні й концептуальні орієнтири розвитку держави – Стратегії національної безпеки України на 2015–2020 роки (далі – Стратегія) [17].

Стратегія національної безпеки України визначає принципи, пріоритетні цілі, завдання та механізми забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз. Тому здійснений нами аналіз проблеми в головному стратегічному документі розвитку національної безпеки держави, свідчить, що значимість та роль національних цінностей в реалізації стратегічних завдань і цілей національної безпеки виписана, однак обмежено. Тоді як поняття “інтереси” зустрічаються в тексті Стратегії набагато частіше, тим саме ототожнюючись з поняттям “цінності”.

Поняття “цінності” визначаються двічі в загальних положеннях Стратегії, коли мова йде про відкриття перед Україною можливостей для побудови нової системи відносин між громадянином, суспільством і державою на основі цінностей свободи і демократії; а також у стверджується, що Україна захищатиме свої фундаментальні цінності, визначені Конституцією, законами України, – незалежність, територіальну цілісність і суверенітет, гідність, демократію, людину, її права і свободи, верховенство права, забезпечення добробуту, мир та безпеку [17, ст. 1]

Окрім загальних положень, поняття “цінності” згадуються у двох пунктах четвертого розділу Стратегії, визначаючи тим самим особливості інтеграції України в Європейський Союз – “Поділяючи спільні з Європейським Союзом цінності та стратегічні цілі, Україна розглядає інтеграцію в політичні та економічні структури Європейського Союзу як пріоритетний напрям своєї

зовнішньої і внутрішньої політики” [17, п. 6]; в п. 7, визначаючи основні цілі співробітництва з НАТО, що сприяє утвердженню в Україні демократичних цінностей, формуванню стабільного безпекового середовища, є важливим інструментом підтримки реформ, зокрема у секторі безпеки і оборони... [17]. І лише в пп. 4.11 Стратегії акцентовано увагу на національних цінностях щодо пріоритетів забезпечення інформаційної безпеки, зокрема, протидії інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захисту національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства [17], тим самим виокремлено дефініцію “національні цінності”.

Однак у зовнішньополітичній сфері, партнерстві з НАТО, економічній безпеці, енергетичній безпеці, кібербезпеці та безпеці інформаційних ресурсів, безпеці критичної інфраструктури, екологічній безпеці Стратегії щодо забезпечення національної безпеки національні цінності не вживається. Пріоритетним є інша дефініція – “національні інтереси”. Зокрема, в підрозділі про досягнення визначених цілей записано, що вони потребують якісно нової державної політики, спрямованої на ефективний захист національних інтересів в економічній, соціальній, гуманітарній та інших сферах, комплексне реформування системи забезпечення національної безпеки та створення ефективного сектору безпеки і оборони України. Виокремлюючи принципи, на яких має ґрунтуватися державне управління [17, п. 4.5] – верховенство права, рівності громадян перед законом, чесності та прозорості влади, його пріоритетом має стати захист прав, свобод і законних інтересів громадян, національних інтересів України, забезпечення очищення влади від корупціонерів і агентури іноземних спецслужб, непрофесіоналів, політичної кон'юнктури, унеможливлення переважання особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними. На нашу думку, в цих текстах ототожнюються національні цінності з національними інтересами, відбувається заміна дефініцій, адже поняття “національні цінності” не є синонімом дефініції

“національні інтереси”, за енциклопедичним словником з державного управління є ширшим і включає в себе “національні інтереси”.

Грунтовне дослідження цінностей різних народів Європи у 2010 р. здійснювали європейські соціологічні інституції, зокрема – The European Social Survey [18]. Серед основних рис типового українця дослідники виділяють: стурбованість власною безпекою, прагнення до самоствердження (влади, статусу, багатства), невміння самостійно приймати рішення, насторожене відношення до змін, слабовиражене прагнення радити життю. Більшість із цих ознак, на думку аналітиків, породжені невпевненістю у завтрашньому дні. В цьому громадяни України радикально відрізняються від жителів європейських країн з багатолітньою демократією, низьким індексом корумпованості органів управління і стабільною економікою – наприклад, від скандинавських держав (Данії або Швеції), країн північного заходу континенту (Голландія, Бельгія, Франція і Німеччина). За даними експертного опитування, ядро домінуючих цінностей українського народу становлять: патріотизм, права і свободи людини, соціальна справедливість, матеріальні та духовні надбання українського народу, національна безпека, природні ресурси, конституційний лад. Власне, саме зухвале порушення ключових національних цінностей владною верхівкою, зокрема прав і свободи людини, її безпеки, соціальної справедливості й призвело до виникнення у листопаді-грудні 2013 р. протестного Майдану та вибуху Революції Гідності в січні-лютому 2014 р.

Проте за умов сучасної української реальності чітка реалізація тріади основних рушійних сил системи забезпечення національної безпеки (національні цінності – інтереси – цілі), постійно стримується недостатнім рівнем консолідації українського суспільства, що призводить до того, що інтереси, і тим більше – цілі, різних суспільних груп за певних умов набувають антагоністичного характеру та за умов розмитості загальнонаціональної ідентичності, вони не проявляють прагнення до діалогу та порозуміння заради суспільного блага.

Державність України опирається на власні фундаментальні цінності, захист яких є обов'язковим для існування безпеки України, для безпеки та добробуту її громадян. Фундаментальними цінностями національної безпеки України є:

- незалежність: Україна – суверенна, демократична, соціальна, правова держава;
- захищеність держави і народу: Україна забезпечує свою територіальну цілісність, недоторканість кордонів та фізичне існування населення;
- мир та міжнародна співпраця: Україна прагне до підвищення ступеню своєї міжнародної інтегрованості, забезпечення миру та безпеки в регіоні та світі;
- збереження ідентичності українського народу: Україна прагне до збереження та розвитку національної ідентичності українського народу на Батьківщині та за кордоном;
- добробут: Україна прагне шляхом стабільного розвитку забезпечити високу якість життя.

Розглядаючи взаємодії різних структурних елементів системи забезпечення національної безпеки, відомий вітчизняний дослідник з цього питання Г. Ситник прийшов до висновку, що національні цінності визначають сутність (зміст), цілісність і стійкість, національні інтереси – структуру і характер, а національні цілі – конфігурацію та спрямованість формування та функціонування даної системи [15, с. 46]. Вибір національних цілей – це одне з головних і пріоритетних завдань держави, яке впливає на подальший її суспільно-політичний та економічний розвиток, її становлення на міжнародній арені.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи із концептуальних підходів, доцільно зазначити, що дефініція “національні цінності у сфері національної безпеки” визначається як основоположні матеріальні, інтелектуальні і духовні надбання народу України, визначальні умови існування і розвитку людини, суспільства і держави. Тому формування

активної життєвої позиції особистості, спрямованої на захист і розвиток національних цінностей, має бути стратегічним пріоритетом в діяльності органів державної влади та враховуватися при розробці й впровадженні державної політики з питань національної безпеки.

Сьогодні Україна знаходиться на переломному етапі свого історичного розвитку. Українські науковці, які намагаються здійснювати теоретичне обґрунтування системи національних цінностей, не можуть не відчувати на собі суперечливих результатів суспільно-політичних та соціально-економічних трансформацій. Внаслідок цього розробка дефініції “національні цінності” є не тільки важливою теоретико-методологічною проблемою теорії національної безпеки та державного управління. Вона значною мірою є проблемою суспільно-політичного характеру.

Вищесказане дозволяє дійти висновку – розвиток теорії та практики державного управління у сфері національної безпеки потребує поглиблених самостійних досліджень процесів, що відбуваються в Україні в контексті їх ціннісного змісту. Складність політичних, соціальних і економічних проблем державного будівництва вимагає їх ціннісної інтерпретації, тобто з’ясування та врахування ціннісних уявлень, які є панівними в українському суспільстві. Мова передусім йде про цінності, які визначають ціннісну систему суспільної свідомості. Без розв’язання цієї проблеми неможливо забезпечити духовну цілісність суспільства та науково обґрунтувати систему стратегічних цілей його розвитку.

Список використаних джерел:

1. Бердяев Н. А. Судьба России / Н. А. Бердяев. – М. : Сов.писатель, 1990. – С. 273.
2. Вебер М. Избранное. Образ общества / М. Вебер; пер. с нем. – М. : Юрист, 1994. – 704 с.
3. Возженников А. В. Национальная безопасность: теория, практика, стратегия / А. В. Возженников. – М. : НПО «Модуль», 2000. – 240 с.
4. Горбулін В. П. Засади національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : Інтертехнологія, 2009. – 272 с.
5. Горбулін В. П. Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від «суспільства ризику» до громадянського суспільства / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2005. – №2. – С. 13–27.
6. Кант І. Критика практичного розуму / І. Кант ; пер. з нім. І. Бурковського. – К. : Юніверс, 2004. – 240 с.

7. *Кант І.* Критика чистого розуму / І. Кант ; пер. з нім. О. Федорченка. – К. : Юніверс, 2000. – 504 с.
8. *Колаковський Л.* Мої правильні погляди на все / Л. Колаковський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2005. – 280 с.
9. Конституція (Основной Закон) ССРСР. – М. : Политиздат, 1988. – С. 19.
10. *Мальшев А. В.* Новая общесоциологическая теория (парадигма) / А. В. Мальшев. – Винница : Изд. Винница, 1997. – 96 с.
11. *Ніцше Ф.* Повне зібрання творів / Ф. Ніцше. – Т. 1: Народження трагедії. Невчасні міркування I-IV; Твори спадку 1870-1873 ; пер. з нім. К. Котюк та О. Фешовець. – Львів : Астролябія, 2004. – 769 с.
12. *Ребкало В. А.* Цінність / В. А. Ребкало, В. М. Козаков // Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України ; наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011. – Т. 1: Теорія державного управління / наук.-ред. кол. : В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. – 2011. – С. 714–716.
13. *Ребкало В. А.* Ціннісні засади державного управління в Україні : навч. посіб. / В. А. Ребкало, В. М. Козаков. – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 60 с.
14. *Ручка А.* Ціннісна ментальність вікових груп соціуму / А. Ручка // Соціологічні дослідження культури: концепції та практики : кол. монографія. – К. : Інститут соціології, 2010. – С. 117–127.
15. *Ситник Г. П.* Державне управління національної безпеки (теорія і практика) / Г. П. Ситник. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 408 с.
16. *Ситник Г. П.* Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України : навч. посіб. : у 3 ч. / Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, Д. Я. Кучма. – Ч. 1: Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. – К. : НАДУ, 2009. – 248 с.
17. Стратегії національної безпеки України на 2015-2020 роки // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.
18. The European Social Survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ess.nsd.uib.no/>.

Larin S. V. Conceptual Approaches to Study the Formation and Protection of National Values in the Sphere of National Security of Ukraine.

The article discusses conceptual approaches to study the formation and protection of national values of national security of Ukraine. Proved that national values are important theoretical and methodological problems of public administration. The author proved that the development of the theory and practice of public administration national security needs in-depth independent research processes taking place in Ukraine in the context of their valuable content.

Key words: values, national values, national security, public administration, national identity, the Ukrainian people.

Ларин С. В. Концептуальные подходы исследования формирования и защиты национальных ценностей в сфере национальной безопасности Украины.

Рассмотрены концептуальные подходы исследования формирования и защиты национальных ценностей в сфере национальной безопасности Украины. Обосновано, что национальные ценности являются важной теоретико-методологической проблемой государственного управления. Доказано, что развитие теории и практики государственного управления в сфере национальной безопасности требует углубленных самостоятельных исследований процессов, которые происходят в Украине в контексте их ценностного содержания.

Ключевые слова: ценности, национальные ценности, национальные интересы, национальная безопасность, государственное управление, национальная идентичность, украинский народ.

Надійшла до редколегії 02.07.2016 р.